

De gekaapte brief van Lijntje

Een blik op het Rampjaar door de ogen van een vrouw

In *The National Archives* in Kew (Londen) worden duizenden Nederlandse brieven bewaard uit de vroegmoderne tijd. Ze zijn afkomstig van Nederlandse schepen die in de zeventiende en de achttiende eeuw waren buitgemaakt door de Engelsen. De post, verzonden door achterblijvers in de Republiek, was bedoeld voor vrienden, familie en geliefden die onderweg waren naar overzeese gebieden of zich daar al bevonden. Hier wordt ingegaan op een bijzondere brief uit het Rampjaar 1672, die de receptie van nieuws in de vroegmoderne tijd nuanceert.

Judith Brouwer is datacurator voor het NWO-project *Golden Agents: Creative Industries and the Making of the Dutch Golden Age* bij het Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis.

Het is voornamelijk aan Engelse kapers te danken dat onderschepte brieven uit het Rampjaar bewaard zijn gebleven. De post, tegenwoordig bekend als onderdeel van de zogenoemde *Prize Papers*, kwam nooit aan op de plaats van bestemming.¹ Tot op heden bevinden de brieven zich in het archief van het *High Court of Admiralty* in

The National Archives, waar ze terechtwamen nadat ze waren buitgemaakt ('prijsgemaakt'). Hoewel de scheidslijn tussen het legale kapen en de verboden piraterij in de vroegmoderne tijd dun was, moet kapen niet verward worden met piraterij. Kapers waren particuliere schippers die in oorlogstijd (de Republiek voerde vier zeeoorlogen met Engeland) opdracht

van regeringen kregen om vijandelijke handelsschepen buit te maken. Meestal betrof het zeelieden van de koopvaardij, die tijdelijk een oorlogstaak uitvoerden waarmee snel geld kon worden verdiend en die in vreedstijd weer hun oude activiteiten oppakten. Kort samengevat komt het erop neer dat kapen diende om de vijand schade toe te brengen. Het kon de economie van de tegenstander zoveel verlies toebrengen dat men hem ermee op de knieën dwong. Zeker tijdens de Derde Engelse Oorlog (1672-1674) vormde de kaapvaart een belangrijk onderdeel van de oorlogvoering.²

Pieters

Regels voor kapingen

In Engeland was de regelgeving omtrent het kapen gelijk aan die in de Republiek. Wanneer een Nederlands schip door de vijand was veroverd, werd de lading geconfisqueerd, de bemanning gevangengezet en de persoonlijke bezittingen van de opvarenden, inclusief de meegevoerde post, in beslag genomen. De Amsterdamse briefschrijfster Lijntje Pieters, hoofdpersoon van dit artikel, was zich hiervan bewust: 'Ick hoope dat ul [uwe liefde] die brieue wel krijch maer ick en can geen brieuen krijge doordat die scheepen van die Engelsen genoomen worde, het een schiep voor en het anderen nae, al waer die scheepen vandaan

coome, hij [de vijand] heeft [neemt] se alle weecht [weg].³ Voordat tot verkoop van de handelswaar kon worden overgegaan, moest een juridische procedure worden doorlopen bij het *Prize Court*, een afdeling van het *High Court of Admiralty* die zich boog over de vraag of het schip rechtmatig was gekaapt. Ter verkrijging van de vereiste bewijsstukken legden de kapers verklaringen af en werden opvarenden van

het gekaapte schip verhoord. Meestal waren dit de schipper, zijn maat en een andere officier. Aangetroffen vracht- en scheepspapieren, brieven en persoonlijke papieren van zee-lieden vormden verder bewijsmateriaal in het proces.⁴ Alle overgebleven brieven en andere documenten die op gekaapte schepen aanwezig waren, zoals kasboeken, vrachtpapieren en de administratie van overzeese vestigingen, werden daarna in het archief van het *High Court of Admiralty* bewaard.

¹ Zie ook het project Dutch Prize Papers via www.huygens.knaw.nl/dutch-prize-papers/ (juni 2018).

² J.E. Korteweg, *Kaperbloed en koopmansgeest*; Gijs Rommelse, 'English privateering against the Dutch Republic during the second Anglo-Dutch War (1664-1667)', *Tijdschrift voor zeeschiedenis* 22 (2003); Jaap R. Bruijn, 'Kaapvaart in de tweede en derde Engelse oorlog', *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* 90 (1975).

³ Lijntje Pieters aan Harmanus Forckenbeeck (National Archives, Kew (Londen); High Court of Admiralty).

⁴ Roelof van Gelder, *Sailing letters* (2006).

'Het kon de economie van de tegenstander zoveel verlies toebrengen dat men hem ermee op de knieën dwong'

Post uit het Rampjaar

Uit de Derde Engelse Oorlog zijn in totaal 651 Nederlandstalige brieven bewaard gebleven. Hiervan zijn 195 verzonden vanuit de Republiek in het Rampjaar 1672. Nooit eerder had de Republiek zich in zo'n abominabele staat bevonden, toen zij zowel te land als ter zee werd aangevallen door respectievelijk de koningen van Frankrijk en Engeland en de bisschoppen van Münster en Keulen. Gebeurtenissen die 1672 verder tot Rampjaar maakten, waren de oproeren in verschillende Hollandse en Zeeuwse steden, de snelle overgave van de stad Utrecht aan de Fransen, de overvallen op Bodegraven en Zwammerdam en het Beleg van Groningen. ►

Links: Schilderij van een slag tijdens de Tweede Engelse Oorlog. Geschilderd door Willem van Velde de Jonge. Ca. 1700. Yale Center for British Art. Boven: Het Franse leger bij Naarden in het Rampjaar 1672. Gemaakt door Adam Frans van der Meulen tussen 1672-1690. Rijksmuseum, Amsterdam.

5 National Archives, Examinations 'The Armes of Hoorn'.

6 P. Boekhorst, P. Burke en W. Frijhoff, *Cultuur en maatschappij in Nederland 1500-1850* (1992); A.Th. van Deursen, *Mensen van klein vermogen*. (1991); P. Burke, *Volkscultuur in Europa 1500-1800* (1990); E. Kloek, *Vrouw des huizes* (2009); R. Brouwer en E. Kloek, *Bazig, ondernemend en overdreven schoon* (2003); A. Schmidt, *Overleven na de dood* (2001); E. Kloek, *Women of the Golden Age* (1994); A.A. Sneller, *Met man en macht* (1996); A.J. Gelderblom en H. Hendrix (red.), *De vrouw in de Renaissance* (1994).

7 Stadsarchief Amsterdam, DTB-registers 474, 320, 486, 470; 301, 18; 225, 10; *De Nederlandse Leeuw* (1950), kolom 345-346; *De Nederlandsche Leeuw* (1951), kolom 89; The Trans-Atlantic Slave Trade Database www.slavevoyages.org/voyage/44178/variables (juni 2018).

8 Stadsarchief Amsterdam, Kohier van de tweehonderdste penning 1674; Willem Frijhoff en Marijke Spies, *1650 - Bevochten eendracht* (2000); Marika Koblusek, 'Nieuwvoorziening in de Republiek. De Engelse burgeroorlog in Haagse drukken', in: *Tekens en teksten* (1992); Guido de Bruin, *Geheimhouding en verraad* (1991).

Natuurlijk geldt de moord op de gebroeders De Witt in augustus als de zwartste bladzijde van dit jaar. Hoewel Oost- en West-Indiëvaarders het risico liepen in handen van de vijand te vallen, voeren zij toch uit met aan boord zeelieden, slaven, handelswaar en ook post. Het grootste deel van de 195 brieven uit het Rampjaar had met het *Wapen van Hoorn* in Batavia en met de *Morgenstar* in Curaçao afgeleverd moeten worden. De *Morgenstar* viel tijdens de Slag bij Solebay op 7 juni 1672 in Engelse handen. Het *Wapen* voer ter hoogte van de Engelse zuidkust en werd op 10 februari 1673 gekeapt, nadat het bij slecht weer aan de grond was gelopen.⁵

Het merendeel van de gekeapte brieven uit 1672 was bedoeld voor zeelieden in dienst van de VOC en de WIC. Circa tachtig procent van de post werd verstuurd vanuit het gewest Holland. Het best vertegenwoordigd is Amsterdam met 58 brieven, gevolgd door 39 brieven uit Enkhuizen. Hoorn staat op de derde plaats met 22 exemplaren. De rest van de brieven komt uit dertien andere plaatsen, waarbij het aantal varieert tussen één en negen per verzendplaats. Van 28 brieven is onbekend waar vandaan ze verstuurd werden.

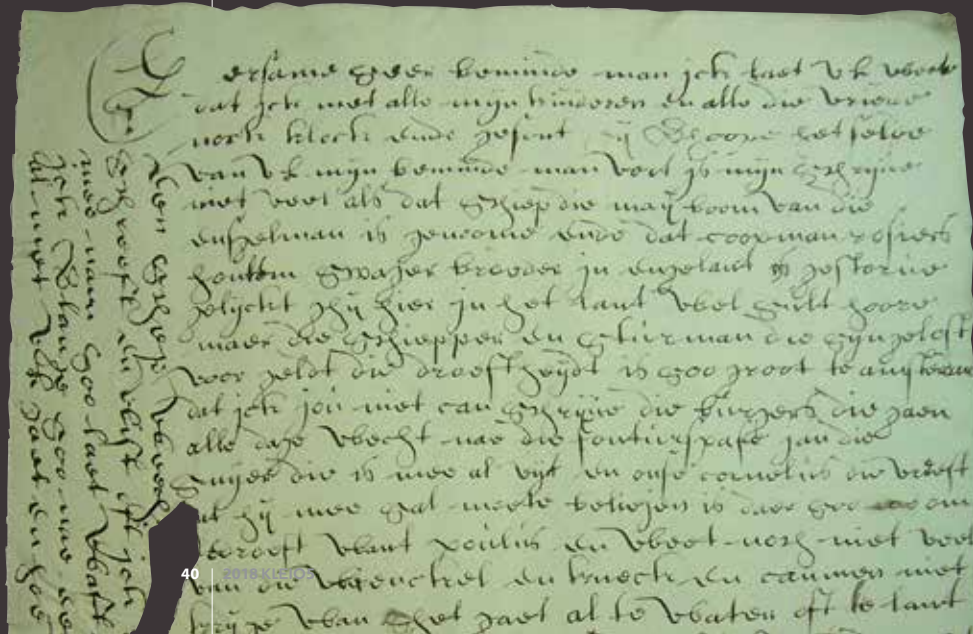
Het bijzondere van het bewaarde briefmateriaal uit 1672 – en dat geldt ook voor dat uit

andere zeeoorlogen – is dat een groot deel door vrouwen is geschreven, vooral uit de lagere sociale klassen. In verschillende cultuurhistorische studies over de vroegmoderne periode is gepoogd meer zicht te krijgen op de cultuur van deze bevolkingsgroep. Over het algemeen luidt de conclusie niettemin dat nauwelijks zicht te krijgen valt op gewone mensen. Dit hangt samen met het feit dat uit deze lagen geen of nauwelijks ego-documenten zijn overgeleverd. Er bestaan weliswaar diverse studies over de lagere klassen maar deze zijn zelden gebaseerd op door hen zelf geschreven documenten. Dat geldt al helemaal voor vrouwen.⁶ De gekeapte post vormt daarom een bijzondere buit en een goudmijn voor de cultuurhistoricus; de brieven stellen de onderzoeker in staat het beeld van genoemde zeventiende-eeuwers scherper te stellen. Over 1672 zijn al veel studies verschenen, maar hierin wordt zo goed als geen aandacht besteed aan de wijze waarop men dit jaar heeft beleefd. De historiografie over het Rampjaar richtte zich tot voor kort hoofdzakelijk op de gebeurtenissen. Dit is opmerkelijk, aangezien er vanuit wordt gegaan dat het jaar een enorme impact op de bevolking had ('het volk redeloos, de regering radeloos en het land redeloos'). Zo kunnen de brieven uit 1672 antwoord geven op de

vraag hoe de thuisblijvers de gebeurtenissen in het bewogen Rampjaar waarnamen, ervoeren en beoordeelden.

Brief naar de West

Eind mei 1672 verzond Lijntje Pieters een brief naar haar man. Over Lijntjes afkomst is niet veel meer bekend dan dat zij in 1631 of 1632 te Amsterdam werd geboren. In 1655 trad zij op 23-jarige leeftijd in het huwelijk met de Amsterdamse zeilmaker Johannes Kroon (1628/9-1663). In 1665, ongeveer anderhalf jaar na de dood van haar eerste man, hertrouwde Lijntje met lakenkoopman Harmanus Forckenbeeck (1639-ca. 1674). Hij stamde uit een van oorsprong Duits koopmansgeslacht uit Münster, dat onder andere handelde in wijn en lakense stoffen. Aan het begin van de zeventiende eeuw woonde een groot aantal leden van deze familie in Deventer. Later kwamen de Forckenbeecks onder meer terecht in Amsterdam, Kampen en Enkhuizen. De Amsterdamse leden van deze familie waren vermogend. In de zeventiende eeuw kochten en verkochten zij diverse huizen, erven en ook een tuin in de stad. Het hoogste bedrag (16.650 gulden) betaalde de vader van Harmanus in 1652 voor een huis en een erf aan de Nieuwezijds Voorburgwal, net achter de Nieuwe Kerk. Hier trokken Lijntje Pieters en Harmanus Forckenbeeck na hun huwelijk in. Vanuit dit huis, met de gevelsteen 'De Zeven Keurvorsten', verstuurde Lijntje in het Rampjaar haar brief. Toen zij haar echtgenoot schreef, bevond hij zich op Curaçao of was hij onderweg daarheen. Harmanus was eind januari 1672 vanuit Zeeland als koopman uitgevaren op het slavenschip de *Salamander*. Het zeilde van Middelburg naar Angola, om hier 455 tot slaaf gemaakten in te schepen. Vervolgens zette het schip koers naar Suriname en Curaçao.⁷

Oorlogsnieuws

Lijntje begint haar brief met de geijkte woorden ‘Eersame seer beminde man, ick laet ul [uwe liefde] weeten dat ick met alle mijn kinderen en alle die vrie[n] de noch kloeck ende gesont sij, verhoope het selve van ul mijn beminde man’. Daarna schakelt zij gelijk over op het laatste oorlogsnieuws. Hierin ligt het bijzondere aspect van haar brief; de koopmansvrouw was opvallend goed op de hoogte van het laatste nieuws. In haar schrijven gaat het onder meer over het gekaapte schip de *Meiboom*, de omstandigheden in Amsterdam, legereenheden die naar Maastricht trekken en Fransen die stad na stad belagen. Eerst meldt Lijntje dat het schip de *Meiboom* door de Engelsen ‘genomen’ is. Het was samen met de *Aletta* vanuit de West onderweg naar de Republiek, toen het in april 1672 in vijandelijke handen viel. De *Aletta* wist dat lot te ontlopen en week uit naar het Noorse Bergen. Het nieuws over de schepen komt veelvuldig voor in de 58 gekaapte, Amsterdamse brieven. Het was namelijk belangrijk dat de uit Curaçao komende schepen veilig thuiskwamen. Men verwachtte dat de *Meiboom* en de *Aletta* post zouden meebren-

gen van het eiland. Kooplui rekenden op berichten over hun handel en achtergeblevenen op een brief van familie of vrienden. Van de thuiskomende schepelingen kon men natuurlijk ook mondeling vernemen hoe het overzee ging. De schepen zullen tevens handelswaar en liquide middelen hebben vervoerd. Op 12 mei 1672 schreef de *Oprechte Haerlemse Courant* voor het eerst over de *Meiboom*. De informatie uit de brief van Lijntje Pieters komt overeen met de berichtgeving, zodat we ervan uit kunnen gaan dat zij deze als nieuwsbron gebruikte. Zij weet hier nog aan toe te voegen dat de schipper en de stuurman na betaling van losgeld vrijgekomen waren. Dit detail is niet terug te vinden in *Couranten* van latere datum en zal waarschijnlijk mondeling vernomen zijn. Vergelijking met andere kranten uit diezelfde periode leert dat zij deze ook als bron gebruikt heeft voor het andere nieuws in haar brief. Dit wordt onderschreven door hetgeen Lijntje aan het eind van haar schrijven meldt: ‘ick sende ul twee krante, daer kinet [kunt] ghij van als [alles] leesen’. Inderdaad bevinden zich tussen het bewaarde materiaal verscheidene

exemplaren van zowel de *Oprechte Haerlemse Courant* als de *Amsterdamsche Courant*. Voor de achterblijvers was vooral de *Haerlemse* van belang, omdat hierin aanzienlijk meer scheepsberichten stonden dan in de *Amsterdamsche*. Lijntje las de krant, zag deze als een bron die informatie waarborgde en stuurde twee stuks mee met haar brief. Dit werpt een nieuw licht op de receptie van nieuws in de vroegmoderne tijd. Het wordt aangenomen dat in de Republiek kranten in beginsel voor iedereen beschikbaar waren. Men kon deze zelf kopen, bijvoorbeeld bij de boekhandel. Voor Lijntje Pieters lag het nieuws letterlijk voor het oprapen, aangezien zij boekdrukker Adriaen van Gaesbeeck en boekverkoper-courantier Casparus Commelin tot haar burens mocht rekenen.

‘Kranten konden ook in de openbare ruimte (kroegen, herbergen) geraadpleegd worden. Wie niet kon lezen, luisterde naar iemand die eruit voorlas’

Kranten konden ook in de openbare ruimte (kroegen, herbergen) geraadpleegd worden. Wie niet kon lezen, luisterde naar iemand die eruit voorlas. De krant kende een groot publiek. Bekend is dat diplomaten, kooplieden, politici en andere bestuurders profijt van deze bron hadden. Met name welgestelden en houders van openbare gelegenheden zouden kranten hebben gekocht.⁸ De brief van Lijntje nuanceert deze veronderstelling en bewijst dat het leespubliek van kranten niet enkel uit mannen uit de middelste en hogere kringen bestond.

Slechte omstandigheden

Waarom was Pieters zo gedetailleerd in haar verslaglegging van het laatste nieuws? Het ►

Hiernaast: Geheel links ‘De Zeven Keurvorsten’, het huis waar Lijntje Pieters woonde. Tekening gemaakt door Gerrit Lamberts in 1811. Stadsarchief Amsterdam, Collectie Atlas Dreesmann. Linkerpagina: De brief van Lijntje Pieters aan haar man Harmanus Forckenbeeck. National Archives, Kew (Londen); High Court of Admiralty 30-652-2.

In de lakenwinkel,
door Adriaen Bloem,
ca. 1670. Hallwylska
Museet, Stockholm.

antwoord op deze vraag kan deels in de brief zelf gevonden worden, wanneer zij schrijft over de slechte omstandigheden in haar woonplaats. Hierbij maakt zij gebruik van een bekend topos: 'Die droeftheid is soo groot te Amsterdam dat ick jou niet can schrijven.' Ze legt vervolgens uit dat veel mannen vanwege de werkloosheid uit de stad trokken om dienst te nemen bij de vloot of in het leger. Dit had tot gevolg dat er geen knechten waren die konden werken in de winkels die wel het hoofd boven water wisten te houden. Daarvan was die van Forckenbeeck er een. Waarschijnlijk was dit een zaak in lakense stoffen. Ene Poulus 'weet noch niet veel van die wienckel', wat zoveel betekende als dat hij niet goed wist hoe deze gerund moest worden. Terwijl Harmanus afwezig was, nam Lijntje de honneurs in zakelijk opzicht waar. Dit was een gewoonte in de zeevarende en handeldrijvende Republiek: wanneer mannen langdurig van huis waren, konden zij een akte van procuratie laten opstellen. Deze maakte het mogelijk de juridische bevoegdheden van hun echtgenotes te verruimen (zij waren waar het om rechts-

handelingen ging in principe onbekwaam en stonden onder voogdij van hun echtgenoot). Zo konden vrouwen als Pieters tijdens de absentie van hun man als behartiger van diens zaken optreden.⁹ Daarbij was het belangrijk dat zij op de hoogte waren van het laatste nieuws. Het Rampjaar had een directe invloed op Lijntjes dagelijkse leven als achtergebleven echtgenote en zaakwaarnemer. In haar schrijven voeren zorgen de boventoon: om de gezondheid en veilige terugkeer van haar man, een teken van leven in de vorm van een brief en om de zaak draaiende te houden. In

normale omstandigheden zal dit ook het geval zijn geweest, maar in oorlogstijd viel de afwezigheid nog zwaarder dan normaal.

Getuigenissen

De onderschepte brieven uit het Rampjaar vormen getuigenissen van ervaringen, opinies en emoties van individuele mensen die deze in geschreven vorm uitten. Zij geven een stem aan personen, die tot nog toe een vrijwel witte vlek in de geschiedenis vormden. De brief van Lijntje Pieters toont twee zaken. Als het gaat om de beleving van het Rampjaar, dan kan die van Pieters – en vele briefschrijfsters overigens met haar – worden samengevat onder de noemer onzekerheid. Hieronder vallen verscheidene emoties: angst, verdriet, hoop en gemis. Die onzekerheid had een sterke weerslag op het dagelijks leven. De afwezigheid van de zeevarende mannen beïnvloedde in hoge mate het leven van alledag van hun achtergebleven vrouwen. Verder laat de brief van Pieters zien dat het beeld over nieuwsreceptie in de vroegmoderne tijd bijgesteld dient te worden. Niet alleen mannen, maar ook vrouwen bedienden zich van het nieuwsmiddeel *krant*. Voor Pieters was het bijhouden van het laatste nieuws letterlijk van vitaal belang. ■

⁹ Annette de Wit, 'Zeemansvrouwen aan het werk. De arbeidsmarktpositie van vrouwen in Maassluis, Schiedam en Ter Heijde (1600-1700)', in: *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis* 3 (2005).

Verder lezen

- Judith Brouwer**, *Levenstekens. Gekaapte brieven uit het Rampjaar 1672* (Verloren, 2014).
- Erik van der Doe, Perry Moree en Dirk J. Tang** (red.), m.m.v. Peter de Bode, *De dominee met het stenen hart en andere overzeese briefgeheimen* (Walburg Pers, 2008).
- Erik van der Doe, Perry Moree en Dirk J. Tang** (red.), m.m.v. Peter de Bode, *De smeekbede van een oude slavin en andere verhalen uit de West* (Walburg Pers, 2009).
- Erik van der Doe, Perry Moree en Dirk J. Tang** (red.), m.m.v. Peter de Bode, *De gekaapte kaper. Brieven en scheepspapieren uit de Europese handelsvaart* (Walburg Pers, 2011).
- Erik van der Doe, Perry Moree en Dirk J. Tang** (red.), m.m.v. Peter de Bode, *Buitgemaakt en teruggevonden. Nederlandse brieven en scheepspapieren in een Engels archief* (Walburg Pers, 2013).
- Roelof van Gelder**, *Zeepost. Nooit bezorgde brieven uit de 17e en 18e eeuw* (Atlas, 2008).
- Danielle van den Heuvel**, 'Bij uijtlandigheid van haar man'. *Echtgenotes van VOC-zeelieden, aangemonsterd voor de kamer Enkhuizen (1700-1750)* (Aksant, 2005).
- Danielle van den Heuvel**, *Women and Entrepreneurship. Female Traders in the Northern Netherlands c.1580-1815* (Aksant, 2007).
- Perry Moree**, *Kikkertje Lief. Brieven van Aagje Lijtsen geschreven tussen 1776 en 1780 aan Harmanus Kikkert, stuurman in dienst van de VOC* (Het Open Boek, 2003).
- Luc Panhuysen**, *Rampjaar 1672. Hoe de Republiek aan de ondergang ontsnapte* (Olympus, 2009).
- Joost Schokkenbroek en Jeroen ter Brugge** (red.), *Kapers & piraten. Schurken of helden?* (Walburg Pers, 2010).